

RAQAMLI DALILLARNING MAQBULLIGI, DAXLDORLIGI VA ISHONCHLILIGI: SUD DALILLARINI BAHOLASHNING ZAMONAVIY NAZARIYASI VA HUQUQIY MEKANIZMLARI

Tursunov Dilmurod Normurotovich

Jinoyat ishlari bo'yicha

Chilonzor tuman sudi tergov sudyasi

E-mail: tursunov_d@mail.ru

Annotatsiya: Tezisdagi sud ishlarini yuritishda raqamli dalillarni baholashning zamonaviy nazariyasi va huquqiy mexanizmlari hamda, baholashning umumiy va maxsus jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Raqamli dalillarning fuqarolik nizolarida elektron shartnomalar, elektron yozishmalar, to'lov ma'lumotlari, ijtimoiy tarmoqlar, videoyozuvlar va metama'lumotlar ko'rinishida, jinoyat ishlarida esa tergov va kriminalistik faoliyat natijasida olingan elektron ma'lumotlar sifatida namoyon bo'lishi ularni baholashda turlicha protsessual urg'ularni talab qiladi. Tezisdagi sud protsessi uchun umumiy "raqamli dalilning maqsadli modellari" va ish turiga qarab differensial tekshiruv standartlari tahlil qilinib qonunchilikka taklif va tavsiyalar keltiriladi

Kalit so'zlar: Raqamli dalil, jinoyat sudi, fuqarolik sudi, maqbullik, daxldorlik, ishonchlilik, elektron hujjat, autentifikatsiya, metama'lumot, nusxa, mutaxassis, ekspertiza, SI-dalil.

Kirish. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sudlov faoliyatida foydalaniladigan dalillar tizimining mazmuni va shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sudlar oldida nafaqat an'anaviy yozma hujjatlar, ashyoviy dalillar yoki guvoh ko'rsatuvlari, balki elektron yozishmalar, elektron hujjatlar, videoyozuvlar, audio fayllar, mobil qurilmalardan olingan ma'lumotlar, geolokatsiya ma'lumotlari, internet-resurslardagi axborotlar, server loglari, bulutli tizimlardagi ma'lumotlar, elektron to'lovlar tarixi va boshqa raqamli izlarni huquqiy jihatdan baholash vazifasi ham qo'yilmoqda.

Raqamli dalillarning an'anaviy dalillardan asosiy farqlaridan biri shundaki, ularning mazmuni ko'pincha bevosita inson tomonidan idrok qilinmaydi, balki maxsus texnik vositalar va dasturiy ta'minot yordamida qayta tiklanadi yoki aks ettiriladi. Shu sababli raqamli dalilning suddagi qiymatini aniqlash faqat uning mazmunini o'rganish bilan cheklanmaydi. Bunda dalilning qanday usulda olingani, uning manbasi, yaratilgan yoki saqlangan muhiti, o'zgartirilgan-o'zgartirilmaganligi, metadata ma'lumotlarining saqlanganligi, nusxa olish jarayonining qonuniyligi hamda dalilning

ish uchun ahamiyatli fakt bilan bevosita bog'liqligi ham aniqlanishi lozim. Mazkur holat sud dalillarini baholashning klassik mezonlarini raqamli muhit sharoitida qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, raqamli dalillarning maqbulligi, daxldorligi va ishonchliligi masalalari zamonaviy sud dalillar nazariyasining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Ushbu uch mezon bir-biriga yaqin bo'lsa-da, mazmunan turlicha huquqiy savollarga javob beradi. Xususan, maqbullik dalilning qonunda belgilangan tartibda olingan va sudda foydalanishga yo'l qo'yiladigan dalil ekanligini; daxldorlik dalilning ish uchun yuridik ahamiyatga ega bo'lgan holatni aniqlashga aloqadorligini; ishonchlilik esa dalil mazmunining haqiqiyliги va uning o'zgartirilmaganligi darajasini anglatadi.

Raqamli dalillarning o'ziga xos tabiati ushbu mezonlarning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi. Chunki raqamli axborot nisbatan oson ko'chirilishi, nusxalanishi, tahrirlanishi, o'chirilishi yoki qayta tiklanishi mumkin. Shu bois sud uchun raqamli faylning mavjudligining o'zi uning ishonchli dalil ekanligini anglatmaydi. Masalan, elektron yozishmaning sudga taqdim etilishi uning aynan muayyan shaxs tomonidan yuborilganligini, yuborilgan vaqtda o'zgartirilmaganligini va mazkur yozishma ishda ko'rib chiqilayotgan huquqiy munosabatga daxldor ekanligini alohida tekshirishni talab qiladi.

Raqamli dalillarning ishonchliligini ta'minlash masalasi ayniqsa raqamli kriminalistika nuqtayi nazaridan muhimdir. Zamonaviy tadqiqotlarda dalilning maqbulligi va isbotlash qiymati samarali bo'lishi uchun dalilni olish, saqlash, tekshirish va sudga taqdim etishning ishonchli protseduralari mavjud bo'lishi zarurligi qayd etilgan. Bunda raqamli dalilning yaxlitligini saqlash, uning kelib chiqish manbasini aniqlash va dalil bilan ishlashning barcha bosqichlarini hujjatlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur masalaning yana bir dolzarb jihatı sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog'liq. Deepfake, generativ sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan kontent yaratish texnologiyalari audio, video, tasvir va matn ko'rinishidagi raqamli axborotning tashqi jihatdan ishonchli ko'rinishiga ega bo'lishini, biroq uning mazmuni yoki kelib chiqishi soxtalashtirilgan bo'lishi ehtimolini oshirmoqda. Shu sababli raqamli dalilning tashqi ko'rinishi uning ishonchliligining yetarli mezoni bo'la olmaydi. Bunday vaziyatda texnik autentifikatsiya, metadata tahlili, raqamli izlarni tekshirish, ekspert xulosasi va boshqa verifikatsiya mexanizmlarining ahamiyati ortadi.

Shuningdek, raqamli dalillar bilan bog'liq muammolar faqat texnik masala emas, balki odil sudlov, taraflarning protsessual tengligi va aybsizlik prezumpsiyasi bilan ham bevosita bog'liqdir. Tadqiqotchilar raqamli kriminalistikada ishonchlilikni yetarli darajada sinovdan o'tkazmaslik, zamonaviy texnologiyalar bilan bog'liq jarayonlarga eski protsessual kafolatlarni mexanik tarzda qo'llash hamda texnologiyadan nomuvofiq foydalanish sudlovning adolatlıligi uchun xavf tug'dirishi mumkinligini

qayd etgan. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada raqamli dalillarning maqbulligi, daxldorligi va ishonchliligi tushunchalarining nazariy-huquqiy mazmuni, ularning o'zaro nisbati, sud tomonidan baholash mexanizmlari, raqamli dalilning autentifikatsiyasi va yaxlitligini ta'minlash masalalari, shuningdek, sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan yoki qayta ishlangan axborotni sud dalili sifatida baholashning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida raqamli dalillarni baholashning kompleks, texnologik jihatdan asoslangan va protsessual kafolatlar bilan uyg'unlashgan modeli yuzasidan ilmiy xulosalar ishlab chiqish maqsad qilinadi.

Raqamli dalillarni sud baholash masalasini nemis huquqiy doktrinasi doirasida tadqiq etishda, avvalo, raqamli ma'lumotlarning an'anaviy dalillardan farqli xususiyatlarini va ularni protsessual muomalaga kiritishning o'ziga xos jihatlarini hisobga olish zarur. Germaniya huquqshunosligida mazkur masala faqat elektron axborotni dalil sifatida tan olish bilan chegaralanmay, balki uni aniqlash, olish, saqlash, tekshirish, sudga taqdim etish va erkin dalil baholash jarayonida undan foydalanishning yaxlit tizimi sifatida ko'rib chiqilmoqda. Nemis olimi Christian Rückert raqamli ma'lumotlarni jinoyat protsessida dalil sifatida yig'ish va ulardan foydalanishning fundamental asoslarini maxsus tadqiq qilgan olimlardan biridir. Uning 2023-yilda nashr etilgan "Digitale Daten als Beweismittel im Strafverfahren" nomli 834 sahifalik monografiyasi raqamli dalillarning jinoyat protsessidagi o'rnini kompleks tadqiq etishga bag'ishlangan. Rückertning ilmiy faoliyatida raqamli ma'lumotlarni tergov bosqichida yig'ish va keyinchalik sud muhokamasida dalil sifatida qo'llash masalalari o'zaro bog'liq jarayon sifatida qaraladi¹. Ch. Rückertning yondashuvidan kelib chiqadigan muhim nazariy xulosa shundan iboratki, raqamli ma'lumotning o'zi bilan uning protsessual-daliliy qiymatini bir xil tushuncha sifatida qabul qilish mumkin emas. Raqamli ma'lumotning mavjudligi dastlabki bosqich bo'lsa, uning sud dalil sifatida foydalanilishi uchun mazkur ma'lumotning qanday sharoitda olingani, saqlangani va protsessual muomalaga kiritilgani aniqlanishi lozim.

Carsten Momsen Germaniyada raqamli dalillarni jinoyat protsessida qo'llash masalalarini, jumladan, ularning olinishi, foydalanilishi, apellyatsiya va kassatsiya bosqichlaridagi ahamiyatini tadqiq qilgan olimlardan biridir. Uning ilmiy ishlarida "digitale Beweismittel" — raqamli dalillar masalasi alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida ko'rsatilgan. Xususan, Momsen "Digitale Beweismittel im Strafprozess – Eignung, Gewinnung, Verwertung, Revisibilität" hamda "Digitale Beweismittel in der Revisionsinstanz" kabi ishlarida raqamli dalillarning jinoyat protsessidagi muomalasi va sud nazoratining turli bosqichlarini tahlil qilgan². C.Momsenning ilmiy yondashuvi

¹ Momsen C. Digitale Beweismittel im Strafprozess – Eignung, Gewinnung, Verwertung, Revisibilität // Die Akzeptanz des Rechtsstaats in der Justiz. – 2014. – S. 173–198.

² Jahn M., Brodowski D. Digitale Beweismittel im deutschen Strafprozess – Ermittlungsverfahren, Hauptverhandlung und Revision // Digitalisierung und Strafverfahren / Hrsg. E. Hoven, H. Kudlich. – Baden-Baden: Nomos, 2020. – S. 67–102.

nuqtayi nazaridan raqamli dalilni baholashda uning sudlovning qaysi bosqichida va qanday protsessual shaklda qo'llanilayotgani muhim ahamiyatga ega. Chunki raqamli dalilning dastlabki tergov bosqichida olinishi bilan sud muhokamasida uning isbotlash qiymatini baholash bir xil protsessual jarayon emas.

Dominik Brodowski esa raqamlashtirishning jinoyat huquqi va jinoyat-protsessual huquqiga ta'sirini tadqiq qiluvchi nemis olimlaridan biridir. Saarland universitetidagi ilmiy faoliyatida u raqamli dalillar, IT xavfsizligi va raqamlashtirish bilan bog'liq jinoyat-protsessual masalalarni alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida belgilagan. Brodowski raqamli dalillarni o'rganishda huquqshunoslik bilan bir qatorda IT xavfsizligi tadqiqotlari bilan interdisiplinar yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuvdan kelib chiqib, ishonchlilikni faqat sudyaning subyektiv ishonchi bilan cheklash mumkin emas. Raqamli dalilning ishonchliligi obyektiv texnik indikatorlar bilan ham mustahkamlanishi kerak. Masalan, faylning metadata ma'lumotlari, yaratilgan va o'zgartirilgan vaqti, raqamli imzo, hash qiymati, ma'lumotlar manbasi va dalil bilan ishlashning uzluksiz qayd etilganligi shunday indikatorlar sifatida namoyon bo'ladi.

Matthias Jahn va Dominik Brodowski tomonidan tayyorlangan "Digitale Beweismittel im deutschen Strafprozess – Ermittlungsverfahren, Hauptverhandlung und Revision" nomli ilmiy ish raqamli dalillarni Germaniya jinoyat protsessining turli bosqichlarida qo'llash masalasiga bag'ishlangan. Ushbu tadqiqot 2020-yilda "Digitalisierung und Strafverfahren" to'plamida nashr etilgan³. Mazkur tadqiqotning ahamiyati shundaki, raqamli dalilga faqat tergov vositasi sifatida emas, balki jinoyat protsessining barcha bosqichlarida harakat qiluvchi daliliy obyekt sifatida qarash imkonini beradi. Bundan kelib chiqib, raqamli dalilga qo'yiladigan talablar ham uning protsessual harakatlanish bosqichlariga mos ravishda shakllanishi lozim. Shu asosda maqbullikni faqat dalilni dastlabki olish jarayoni bilan bog'lash tor yondashuv bo'ladi. Raqamli dalil sudga yetib borgunga qadar bir necha texnik va protsessual bosqichlardan o'tadi. Har bir bosqichda uning yaxlitligi, manbasi va identifikatsiya qilinish imkoniyati ta'minlanishi kerak. Demak, raqamli dalilning maqbulligi uning butun protsessual "hayot sikli" bilan bog'liq.

Yana bir nemis tadqiqotchisi Marie-Theres Hess "Digitale Technologien und freie Beweiswürdigung" nomli 2024-yilda nashr etilgan monografiyasida raqamli texnologiyalarning jinoyat protsessida faktlarni aniqlash va dalillarni erkin baholashga ta'sirini tadqiq etgan. Asarning asosiy tadqiqot yo'nalishi raqamli texnologiyalar, texnologiyaga asoslangan dalillar va Legal-Tech vositalarining freie Beweiswürdigung, ya'ni dalillarni erkin baholash prinsipiga ta'sirini aniqlashdan

³ Hess M.-T. Digitale Technologien und freie Beweiswürdigung: Eine Untersuchung der Einflüsse von technologiegestützten Beweisen und Legal-Tech-Anwendungen auf die Sachverhaltsfeststellung im Strafprozess. – Baden-Baden: Nomos, 2024. – 587 S.

iborat⁴. M.Hessning tadqiqoti raqamli dalillarni baholashda juda muhim nazariy masalani ko'rsatadi: texnologiya sudyaning faktlarni aniqlash imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin, biroq texnologik natija sudyaning mustaqil daliliy bahosini almashtirmasligi kerak. Bu yondashuv ayniqsa sun'iy intellekt asosida qayta ishlangan yoki yaratilgan dalillarga nisbatan muhimdir. Masalan, videoning haqiqiylikni aniqlash uchun sun'iy intellektdan foydalanilgan taqdirda ham, algoritm chiqargan natija yakuniy huquqiy xulosa sifatida qabul qilinmasligi kerak. Algoritmik natijaning o'zi ham tekshirilishi, uning metodologiyasi, ma'lumotlar bazasi va xatolik ehtimoli baholanishi lozim.

Yuqoridagi nemis olimlarining qarashlarini umumlashtirganda, raqamli dalillarni baholashning quyidagi uch pog'onali ilmiy modelini shakllantirish mumkin:

Birinchi bosqich — maqbullik. Sud raqamli dalilning qonuniy asosda olinganligini, tegishli protsessual tartibga rioya qilinganligini va dalilni sud muhokamasiga kiritish uchun zarur talablar bajarilganligini tekshiradi.

Ikkinchi bosqich — daxldorlik. Raqamli ma'lumot ish bo'yicha aniqlanishi lozim bo'lgan holat bilan qanday bog'langanligi aniqlanadi. Bunda dalilning mavjudligi emas, balki uning qaysi yuridik ahamiyatga ega faktni tasdiqlashi yoki rad etishi muhimdir.

Uchinchi bosqich — ishonchlilik. Raqamli ma'lumotning manbasi, autentikligi, yaxlitligi va o'zgartirilmaganligi tekshiriladi. Zarur hollarda metadata, hash qiymatlari, elektron imzo, texnik ekspertiza va boshqa maxsus vositalardan foydalaniladi. Shu bilan birga, ushbu mezonlarni qat'iy uchta alohida "filtr" sifatida emas, o'zaro bog'liq, ammo mustaqil huquqiy mezonlar tizimi sifatida tushunish maqsadga muvofiq. Masalan, qonuniy ravishda olingan elektron yozishma ishga daxldor bo'lishi mumkin, biroq uning haqiqiylikni aniqlanmagan bo'lsa, ishonchlilik masalasi ochiq qoladi. Aksincha, texnik jihatdan haqiqiylikni tasdiqlangan ma'lumot ish uchun hech qanday ahamiyatga ega bo'lmasa, uning ishonchliligi sud uchun yetarli daliliy qiymat yaratmaydi. Shu sababli nemis huquqiy doktrinasidan kelib chiqib, raqamli dalilning suddagi daliliy qiymatini "maqbullik + daxldorlik + ishonchlilik"ning oddiy yig'indisi emas, balki ushbu uch mezonning protsessual jihatdan uzviy bog'langan tizimi sifatida ko'rish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 21-noyabrdagi O'RQ-1003-son Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi.

⁴ Brodowski D. Strafrecht, Digitalisierung und IT-Sicherheit. Universität des Saarlandes. 8. Adinda F.A. et al. The Challenge of Admitting Electronic Evidence in Civil Procedure Law // Jurnal IUS. 2025.

3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.
4. Rückert C. Digitale Daten als Beweismittel im Strafverfahren. – Tübingen: Mohr Siebeck, 2023. – XXXVI, 834 S.
5. Momsen C. Digitale Beweismittel im Strafprozess – Eignung, Gewinnung, Verwertung, Revisibilität // Die Akzeptanz des Rechtsstaats in der Justiz. – 2014. – S. 173–198.
6. Jahn M., Brodowski D. Digitale Beweismittel im deutschen Strafprozess – Ermittlungsverfahren, Hauptverhandlung und Revision // Digitalisierung und Strafverfahren / Hrsg. E. Hoven, H. Kudlich. – Baden-Baden: Nomos, 2020. – S. 67–102.
7. Hess M.-T. Digitale Technologien und freie Beweiswürdigung: Eine Untersuchung der Einflüsse von technologiegestützten Beweisen und Legal-Tech-Anwendungen auf die Sachverhaltsfeststellung im Strafprozess. – Baden-Baden: Nomos, 2024. – 587 S.
8. Brodowski D. Strafrecht, Digitalisierung und IT-Sicherheit. Universität des Saarlandes. 8. Adinda F.A. et al. The Challenge of Admitting Electronic Evidence in Civil Procedure Law // Jurnal IUS. 2025.
9. Moore J.L. Time for an Upgrade: Amending the Federal Rules of Evidence to Address the Challenges of Electronically Stored Information in Civil Litigation // Jurimetrics. 2010. Vol. 50. P. 147–170.